

УДК 821

ДИЗАБІЛІТІ В ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ АНГЛІЇ

Маланій Н.І., к. філол. н.,
докторант кафедри германських мов і зарубіжної літератури
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Стаття присвячена питанню ненормативної тілесності у філософії, теології та культурі Середньовіччя. Розглядаються праці провідних мислителів і митців доби. Основою роботи є аналіз дизабіліті в англійському літературному дискурсі Середніх віків. Прослідковано основні проєкції тілесного Іншого крізь призму домінуючих моделей дизабіліті. Автор наголошує на важливості здійснення подальших розвідок із цієї проблематики для українських літературознавчих студій.

Ключові слова: дизабіліті, ненормативна тілесність, тілесний Інший, Середньовіччя, релігійна модель, соціальна модель.

Статья посвящена вопросу ненормативной телесности в философии, теологии и культуре Средневековья. Рассматриваются труды ведущих мыслителей и художников эпохи. Основой работы является анализ дизабилити в английском литературном дискурсе Средних веков. Прослежены основные проекции телесного Другого сквозь призму доминирующих моделей дизабилити. Автор подчеркивает важность осуществления дальнейших исследований по этой проблематике для украинских литературоведческих студий.

Ключевые слова: дизабилити, ненормативная телесность, телесный Другой, Средневековье, религиозная модель, социальная модель.

Malaniy N.I. DISABILITY IN THE HISTORICAL AND CULTURAL SPACE OF MEDIEVAL ENGLAND

The article is devoted to the question of non-normative corporeality in philosophy, theology and culture of the Middle Ages. The works of leading thinkers and artists of this age are considered. The basis of the work is the analysis of disability in the English literary discourse of the Middle Ages. The main projections of the corporal Other through the prism of the dominant disability models are traced. The author emphasizes the importance of further research of this issue for Ukrainian literary studies.

Key words: disability, non-normative corporeality, corporal Other, Middle Ages, religious model, social model.

Постановка проблеми. Падіння Західної Римської імперії в п'ятому столітті нашої ери призвело до тектонічних зсувів в адміністративно-територіальному, суспільно-політичному та культурному житті тодішньої Європи. Одні здобутки античної цивілізації були знищені та втрачені, інші ж адаптували до нових реалій. На попелищі старого світу постала нова доба – Середньовіччя, світоглядною основою якої стало християнство. Середні віки також багаті міжусобними війнами, які мали катастрофічні наслідки. Суспільства страждали від найрізноманітніших каліцтв, хвороб та епідемій. Ці сумнозвісні історичні події відбилися на культурі, філософії, мистецтві й літературі того часу. Винятком не став і туманний Альбїон.

У кінці XX – початку XXI століть із потужним рухом за права людей з обмеженими можливостями в розвинених країнах почало з'являтися чимало праць, присвячених як синхронному, так і діахронічному вимірам дизабіліті.

Постановка завдання. Зважаючи на малу вивченість медієвістичного компонента зазначеної проблематики в українській

гуманітаристиці, метою розвідки є аналіз представлення ненормативної тілесності середньовічним англійським історико-філософським і духовно-культурним дискурсами в широкому європейському контексті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Християнське віровчення стало фундаментом новоутворених держав Середніх віків. Теологічний і філософсько-літературний простір дизабіліті в середньовіковій Європі загалом та в Англії зокрема представлений постатями Августина Блаженного, Святих Ансельма Кентерберійського та Франциска Ассізького, Юліани Нориджської та Марджері Кемп.

Ключовим представником західної патристики є Блаженний Августин, або Аврелій Августин Іппонійський (354–430 рр. н. е.). Натхненний маніхейством та онтологією неоплатоніків, він систематизує власні погляди у «Сповіді» і «Про Град Божий» [1]. Останній твір є найбільш цінним для прихильників релігійної моделі дизабіліті, оскільки передає антропологічні погляди мислителя стосовно Іншої тілесності. У восьмій главі шістнадцятої книги він наводить різні приклади як

виготовлених людською уявою, переказами чи плітками, так і цілком достовірних типів дизабіліті: «... деякі мають одне око посередині чола; у деяких ступні звернені назад; інші мають природу обох статей: праву грудь мають чоловічу, ліву – жіночу [...] у інших немає рота, а підтримують вони життя тільки за допомогою дихання через ніздрі; деякі мають зріст висотою в лікоть, і греки називають їх, від назви ліктя, пігмеями; інші жінки вагітніють у п'ятирічному віці й не живуть довше восьми років»¹ [1, с. 122], «люди народжуються більш ніж із п'ятьма пальцями на руках і ногах» [1, с. 123], «живе людина, що має серпоподібні ступні, і на них тільки по два пальці; подібні ж має вона й руки» [1, 123], «Багато років тому на Сході народився чоловік, роздвоєний у верхніх членах і звичайний у нижніх. У нього було дві голови, двоє грудей, чотири руки, а живіт один і ноги дві, як в однієї людини» [1, с. 123]. Августин полемізує із середньовічними суспільними стереотипами і просить не дивуватися тілесній монструозності чи каліцтвам. Церковний діяч указує на спільне походження всіх розумних істот незалежно від місця народження, кольору шкіри, фізіологічних чи психічних особливостей: «Але якою б не була й де б не народилася людина, себто тварина розумна і смертна, те, хоч би який мала незвичайний для наших почуттів тілесний вигляд, колір, рух, голос, або як би не відрізнялася силою чи будь-якою частиною тіла, або якою б не було властивістю природи, ніхто з вірних не засумнівається, що вона веде початок від тієї єдиної першоствореної людини» [1, с. 122]. Автор, описуючи людські вади, наслідує стиль «Природної історії» Плінія Старшого. Проте він не обмежується тільки етнографічною стороною проблеми, а й прагне осягнути місце тілесних Інших у Божому задумі. Через концепти цілого та часткового, красивого й потворного філософ розкриває саму сутність ранньохристиянського бачення дизабіліті. Бог Творець як початок і кінець всього суцього, перебуваючи в кожній миті минулого, теперішнього і майбутнього, «сам знає де, коли і що слід або належало створити, відаючи, схожістю або відмінністю яких частин Він утворює красу цілого; той же, хто окинути поглядом цілого не може, дивується позірній потворності частини; тому що не знає, з чим вона узгоджується й до чого відноситься» [1, с. 123]. Незва-

жаючи на такі ліберальні погляди як для свого часу, Блаженний не бачить можливості для навчання людей з деякими типами дизабіліті, особливо глухих. Він уважав слух необхідним тілесним компонентом для пізнання Господа та Його Святого Письма. У трактаті «Про навчання оглашених» мислитель переконаний, що, хто «слухає нас, той слухає через нас Бога, починає вдосконалюватися й у моралі, і в знанні, бадьоро вступає на шлях Христа» [2, с. 163]. Оскільки вчення Августина було домінуючим у ранньому Середньовіччі, особи з ненормативною тілесністю були обмежені у своїх релігійних правах. Це призвело до їх часткового відчуження як церквою, так і більшою мірою тодішнім соціумом.

Ансельм з Аості (1033–1109) був Архієпископом Кентерберійським і батьком схоластики. Він є автором численних книг. Найціннішою для нашого дослідження є «Прослогіон» [3], де викладено його погляди на природу божественного. Мислитель розуміє Творця як «те, більше чого не можна собі уявити» («id quo maius cogitari nequit») [4, с. 332]. Ця теза відома у філософії як перший онтологічний аргумент. Його сутністю є пізнання Бога як вищої істоти через усвідомлення та уяву. У четвертій книзі «Як божевільний сказав в серці своєму те, чого не можна собі уявити» філософ розмірковує над словами з Книги Псалмів: «Безумний каже в своїм серці: «Немає Бога» [5, с. 648] (Пс. 53: 2). Опираючись на тексти Святого Письма й тодішні стереотипні уявлення про людей з обмеженими можливостями, а особливо психічними та когнітивними порушеннями, філософ виключає можливість осягнення ними природи Бога. Прерогатива надається здоровій більшості, оскільки їхній незатямлений розум не тільки не здатен заперечити існування Творця, а й пізнати Його природу: «Адже Бог є те, більше чого не можна собі уявити. Хто це добре розуміє, той, безумовно, усвідомлює, що це існує так, що навіть і в уяві не може не існувати. Значить, хто розуміє, що Бог так існує, не може уявити Його собі неіснуючим» [3, с. 10]. У такого підходу було чимало прихильників (Рене Декарт, Готфрід Лейбніц, Георг Гегель) і противників (монах Гауніло, Фома Аквінський, Девід Юм, Еммануїл Кант) як серед сучасників, так і наступників. Це бачення призвело до продовження практики відчуження тілесних Інших церковним кліром і середньовічним суспільством.

Франциск Ассізький (1181–1226) – це непересічна фігура європейського середньо-

¹ Тут і надалі іншомовні цитати з позначкою «» подаються в нашому перекладі – Н. М.

вікового християнства, чиє праведне життя стало прикладом смирення. На відміну від інших теологів, скромний монах не залишив розумних трактатів. Теорію він замінив практикою та служінням знедоленим, за що вірні шанують його як святого. Ми знаємо про його звершення з описів очевидців і послідовників, які часто порівнювали шлях сподвижника із земною дорогою Спасителя. Франциску була дана влада оздоровлювати тілесних Інших, про що засвідчує перша літературна згадка авторства Святого Бонавентури. У «Житті Святого Франциска Ассізького» відображені численні випадки прижиттєвих зцілень людей з дизабіліті: син солдата з уродженим каліцтвом з Тосканелли [6, с. 155], паралізований чоловік з Нарні [6, с. 156], спухлий з чотирьох років хлопчик з Ріети [6, с. 156], деформований хлопчик з Орті [6, с. 156], сухорука жінка з Губбіо [6, с. 156], сліпі дівчина з Беванї та жінка з Нарні [6, с. 156], хлопчик з плямою на оці в Болоньї [6, с. 157], монах з дивною невиліковною хворобою [6, с. 157–158], жінка з важкими пологами в Арецо [6, с. 158–159]. Святий Бонавентура згадує також і посмертні дива, що приписують Франциску: воскресіння померлих, визволення з небезпеки смерті, корабельної аварії, ув'язнення, важких пологів, сліпоти чи інших хвороб [6, с. 189–251]. В іншому джерелі, а саме двадцять п'ятій і сорок другій главах антології «Квіти святого Франциска», згадується й відоме біблійське захворювання – проказа, від якого, як і Христос, виліковував святий [7, с. 60–61, 89–90].

За свої великі чудеса та допомогу людям з дизабіліті Спаситель удостоїв його стати першим стигматиком католицької церкви. Рани на тілі з'явилися не задовго до смерті в 1224 році під час свята Воздвиження Чесного і Животворного Хреста Господнього. Ця подія стала справжнім дивом, про яке збереглося багато свідчень. У живописі цю вікопомну подію зобразили митці доби Середньовіччя й епохи Відродження Джотто ді Бондоне («Легенда Святого Франциска: Отримання стигмат») та Ель Греко («Святий Франциск отримує стигмати»). У тринадцятому розділі «Свята стигмата» із «Життя Святого Франциска Ассізького» Святий Бонавентура в деталях пише: «Одразу на його руках і ногах почали проступати сліди від цвяхів, які він щойно споглядав у видінні Розп'ятого. Його руки і стопи в самій середині, здавалося, були пробиті цвяхами, так що сліди від головок цвяхів проявилися на внутрішній

стороні рук і на верхній стороні стоп, і вістрі зі зворотного боку. Головки цвяхів на руках і ногах були округлими й чорними, а вістрі – подовгуватими та зігнутими, немов їх вивернули. На правому боці, ніби пробитий списом, був слід багряного рубця, з якого часто сочилася свята кров, забарвлюючи його туніку» [6, с. 164]. Уже через два роки після смерті Франциск був канонізований папою Григорієм IX. Його місіонерство, проповіді й дива зцілень заклали основу інклюзивного підходу церкви до людей з обмеженими можливостями та сприяли подоланню їхньої алієнації середньовічним соціумом.

Юліана Нориджська (1342–1416) – визначна постать у християнській культурі та релігії Англії. Її твір «Одкровення Божественної Любові» [8] – це перша літературна пам'ятка англійською мовою, написана жінкою. Натхненна вченням отців церкви, затворниця розглядає Бога одночасно як Батька й Матір. У книзі, оперуючи численними трансцендентальними поняттями, як-от любов, авторка розмірковує також над сутністю Ісусового Втілення. Христос є носієм одночасно як Божественно довершеного, так і слабкого смертного людського тіла. Його досконала форма, сплюндрована каліцтвами і стражданнями, поставлена в один ряд із поневіряннями простих смертних. Юліані, якій довелося неодноразово за життя бути свідком середньовічних епідемій, приходили жахливі видіння ненормативної тілесності: «У цей час я побачила тіло, що лежало на землі, тіло, явленне важким і потворним, без форми й обрисів, як ніби це була роздута й обважніла маса смердючого багна» [8, с. 174]. Проте з потворності зароджується чудесне нове життя: «І раптово із цього тіла вистрибнуло абсолютно прекрасне створіння, маленька дитина, повністю сформована й оформлена, рухлива та жвава, біліша за лілію, котра швидко попливла вгору на Небеса» [8, с. 174]. Ці видіння уособлюють сутність її віровчення, в якому тілесне й духовне, прекрасне та потворне, дизабіліті й здорове, довершене та недосконале не стоять в антинічних позиціях, а, навпаки, доповнюють і взаємоперетікають одне в одного. Здоровий може стати хворим, так і хворий може вилікуватися як тілесно, так і духовно. Під час своїх містичних переживань Спаситель являє Юліані Свою обітницю, яка по праву належить кожному незалежно від свого фізичного чи психічного стану: «Раптом вас позбавлять від усього вашого болю, від усякої вашої хво-

роби, від усього вашого захворювання та від усякого горя, і ви вознесетесь. І ви будете мати мене за свою винагороду. І ви будете сповнені радості, любові та блаженства. І ви не матимете болю, ніякої хвороби, ніякої вади, не бажання волі, але завжди радість і блаженство без кінця. Чого вам тоді засмучуватися, що ви страждали деякий час, бо це Моя воля й Моє поклоніння» [8, с. 173–174]. Цей заповіт є доказом безмежної Божої любові та милосердя, символом надії, сподіванням для всіх знедолених людей з дизабіліті.

У дискурсі ненормативної тілесності особливе місце належить ще одній духовній письменниці середньовікової Англії – Марджері Кемп (1373–1438). На відміну від своєї попередниці Юліани Нориджської, вона вела цілком світське життя, сповнене подорожами по святих місцях рідної країни та інших держав. Авторка не прагнула до усамітнення чи затворництва, а, навпаки, шукала натхнення в цілком мирських речах. Її досвід відтворений у «Книзі Марджері Кемп», яку багато англіцистів розглядають як перший зразок автобіографії з примітивними компонентами роману-подорожі. Проте, на думку професора Марини Ніколи, ця книга має синтетичну жанрову природу з елементами містицизму, видінь і житійної літератури. Її слід розглядати як духовну автобіографію [9, с. 23–24]. Поштовхом до написання твору стала хвороба Марджері, яку вона перенесла після народження першої дитини. Під час важких тілесних і психічних мук їй являється Христос. Будучи дружиною багатого торговця, вона належала до високого соціального прошарку. У сідмдесят четвертій главі Марджері Кемп змальовує випадок, коли Творець просить її довести свою любов і відданість через контакт із хворими, до яких вона відчувала лише ненависть і відразу: «Вона не могла витерпіти, побачивши прокаженого чи іншого хворого, особливо, якщо він мав якісь рани, що з'являлися на його тілі» [10, с. 232]. У цьому красномовному уривку розкрито подвійну сутність дизабіліті через її моральну та соціальну моделі. Недужі були ізольовані, відкинуті суспільством і належали до суспільного дна Середніх віків. Вони зазнавали подвійного тілесного та культурного відчуження. Письменниця, як багато її попередників, прирівнює тілесні недуги Інших до ран Спасителя. Духовні поневіряння та всепермагаюча любов до Ісуса долають відразу: «Тепер вона почала любити те, що вона найбільше ненавиділа раніше, бо

не було нічого більш ненависного чи огидного для неї, коли вона в ті роки мирського достатку, ніж бачити прокаженого, котрого зараз через милосердя нашого Господа вона хотіла обійняти й поцілувати через любов до Ісуса» [10, с. 232]. Подібно Святому Франциску Марджері проявляє смирення та благочестивий послух, відвідуючи двох прокажених жінок. Вона, за прикладом Спасителя, цілує їхні рани й прагне розрадити в нещасті. Перемагаючи себе як забезпечена жінка та включаючи до свого внутрішнього простору виключених соціумом, авторка надихає нас усіх на духовне зростання.

Висновки з проведеного дослідження. У теологічному, філософському й літературному дискурсах Європи та Англії доби Середньовіччя можна простежити неоднозначне ставлення до людей з дизабіліті. Вони, як і в античні часи, належали до маргіналізованої більшості. Зовнішні прояви їхніх захворювань викликали страх і ненависть. Ці упередження посилювалися позицією раннях діячів церкви (Августин Блаженний та Ансельм Кентерберійський) стосовно неможливості навчання глухих чи божевільних. На противагу вкоріненим стереотипам виступає інклюзивний світогляд Франциска Ассізького, Юліани Нориджської та Марджері Кемп. Аналіз культурного простору Середніх віків з позиції релігійної й соціальної моделей дизабіліті підтвердив свою ефективність. Сподіваємось на появу нових досліджень англійської медієвістики, присвячених Іншій тілесності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Блаженный Августин. Творения: в 4 т. Т. 4: О граде Божием. Книги XIV–XXII. Санкт-Петербург: Алетейя; Киев: УЦИММ-Пресс, 1998. 591 с.
2. Антология педагогической мысли христианского Средневековья: пособие для учащ. пед. колледжей и студентов вузов: в 2 т. / сост., ст. к разделам и коммент. В.Г. Безрогова, О.И. Варьяш. Т. I. Москва: АО «Аспект Пресс», 1994. 400 с.
3. St. Anselm. Proslogium; Monologium; An Appendix in Behalf of the Fool by Gaunilon; and Cur Deus Homo. translated from the latin by Sidney Norton Deane. Chicago: Open Court, 1903. 300 p.
4. Кентерберийский А. Сочинения / научный редактор В.М. Бакусев. Москва: КАНОН, 1995. 400 с.
5. Святе письмо Старого та Нового Завіт : Старий Завіт: повний пер., здійснений за оригінальними єврейськими, араміїськими та грецькими текстами / пер. І. Хоменко; мовна ред. І. Костецкий та інші. Рим: Видавництво ОО. Василян, 1963. 1070 с.
6. Bonaventure S. The life of S. Francis of Assisi. edited with a preface by the Archibishop of Westminster.

- London: R. Washbourne, 13, Paternoster Row, 1868. 253 p.
7. Цветочки святого Франциска Ассизского: сборник / ред. пер., вступ. ст. и коммент. Ю. Кулишенко. Москва : ЭКСМО-пресс, 2000. 475 с.
 8. Julian of Norwich. Revelations of Divine Love. translated from the latin by. London: Kegan, Paul, Trench, Trüber & Co., 1902. 266 p.
 9. Никола М.И. «Книга Маджери» М. Кемп как памятник ранней английской прозы. Вопросы теории и практики. Серия «Филологические науки». Тамбов: Грамота, 2017. № 10 (76): в 3 ч. – Ч. 3. – С. 23–27.
 10. The Book of Margery Kempe / A modern version by W. Butler-Bowdon. Bungay, Suffolk: Richard Clay and Company, Ltd, 1940. 349 p.